
Moderní sociální teorie

Austin Harrington a kol.

Základní témata a myšlenkové proudy

Stránka Georga Simmela na adrese www.cf.ac.uk/socsi/undergraduate/introsoc/simmel.html uvádí odkazy na Simmelovy práce, čerpá ze společnosti Dead Sociologists' Society.

Funkcionalismus a jeho kritici

John Holmwood

TÉMATÁ PROBÍRANÁ V TÉTO KAPITOLE

Funkcionalismus v antropologii	134
Robert Merton: manifestní a latentní funkce	136
Talcott Parsons: funkcionalismus jako sjednocená obecná teorie	139
Parsonsova „voluntaristická teorie jednání“	140
Sociální systémy a „problém řádu“	141
Moc, hodnoty a normy	143
Strukturální diferenciacce	146
Kritika funkcionalismu: námítky a alternativy	148
Teorie konfliktu	149
Marxistická kritika	150
Důraz na racionálního aktéra	154
„Neofunkcionalismus“	156
Závěr	158
<i>K zamyšlení</i>	159
<i>Doporučená literatura</i>	159
<i>Internetové stránky</i>	160

Tato kapitola se zabývá odkazem *funkcionalismu v moderní sociální teorii. Funkcionalističtí teoretici tvrdí, že společnost by se měla chápat jako systém vzájemně závislých částí. Jsou přesvědčeni, že existují zvláštní požadavky – funkční předpoklady –, které musí být splněny v každém sociálním systému a které mohou posloužit jako základ pro srovnávací analýzu sociálních in-

stitucí. Funkcionalismus vystoupil v severoamerické sociologii do popředí v padesátých letech 20. století. Bylo to období blahobytu, konsolidace a rozvoje západního kapitalismu. V té době byli někteří komentátoři – mezi nimi také Daniel *Bell – přesvědčeni, že úspěšné poválečné období znamená „konec ideologie“ (1962). Mínili tím skutečnost, že kdysi určující konflikt kapitalismu 19. století – mezi buržoazní ideologií radikálního „individualismu“ a socialistickou ideologií „kolektivismu“ – ztratil smysl. Severoameričtí teoretici funkcionalismu byli toho názoru, že třídní boj a kolektivní sociální hnutí jsou zastaralé. Ve svých politických názorech byli často liberální a marxismus, který měl dosud významný vliv na evropskou sociologii, hrál v jejich práci jen nepatrnou úlohu.

V této situaci vystoupili do popředí Talcott *Parsons a Robert *Merton. Snažili se odlišit sociologii od ostatních disciplín, například ekonomie a psychologie, a zdůraznit její význam ve vztahu k novým sociálním problémům bohatého kapitalismu. „Konec ideologie“ ohlašoval podle Parsonse (1949a) „nový věk sociologie“. Parsonsovo tvrzení mělo dalekosáhlé důsledky. Tvrdil, že sociologie vstupuje do „postklasické fáze“ (1937). Funkcionalismus mohl poskytnout rámec, který by sjednotil náhledy *Durkheima a *Webera, ale jinak by narýsoval čáru za minulostí sociologie a položil by základy pro budoucí vývoj.

V této kapitole se nejprve zamyslíme nad počátky funkcionalistického myšlení v antropologickém výzkumu v prvních desetiletích 20. století. Potom se podrobně podíváme na klíčové příspěvky Mertona a Parsonse. V závěrečné části kapitoly budeme diskutovat o různých kritikách funkcionalismu spojovaných s přístupy racionálního aktéra a s „teorií konfliktu“.

Funkcionalismus v antropologii

Přestože funkcionalismus jako směr získal na významu až v padesátých letech 20. století, jeho počátky lze najít v dřívější generaci autorů působících na poli antropologie. Patří mezi ně zejména v Británii usazený antropolog polského původu Bronislaw *Malinowski a Alfred *Radcliffe-Brown. Prvky funkcionalistického způsobu myšlení lze vysledovat také v Durkheimově práci.

Antropologové na počátku 20. století vycházeli ze základního metodologického předpokladu, že sociální jednání nemá být vysvětlováno bezprostředním významem, který má pro jednotlivé aktéry. Je třeba vysvětlovat je *funkcí*, kterou má v rámci širší sociální skupiny. Podle tohoto názoru nelze významy jednání jednotlivých aktérů pochopit nezávisle na znalosti širšího systému kolektivních praktik a přesvědčení, jejichž jsou jedinci součástí. Kolektivní

praktiky je třeba vysvětlovat jejich funkcí, kterou zastávají v systému života společnosti jako celku. Různé prvky sociálního života na sobě vzájemně závisí a plní funkce, které přispívají k udržení sociálního pořádku a jeho reprodukce v čase.

Tento způsob analýzy dobře pochopíme při bližším pohledu na typický výklad funkcionalistické antropologie. Antropologové dlouhá léta sledovali příslušníky severoamerického kmene Hopi při vykonávání složité série rituálů a tanců před setím. Hopiové byli proslulí svými dešťovými tanci. Antropologům se zdálo jasné, že tance Hopiů nelze považovat za instrumentální jednání směřující přímo k vytvoření deště. Současně se ale nezdál správný předpoklad, že Hopiové se chovají iracionálně. Tvrzení, že se chovají iracionálně, vypadalo podezřele jako soud moderní západní víry v nadřazenost vědeckých znalostí.

Funkcionalisté na tuto hádanku odpověděli návrhem, že dešťový tanec Hopiů není formou instrumentální, ale spíše *expresivní* činnosti. Expresivní činnost posiluje *solidaritu mezi členy skupiny. Její *funkcí* je vytvářet skupinovou soudržnost. Tato soudržnost byla důležitá, protože Hopiové žili v roztroušených příštřešcích a díky tanci se scházeli. Uměli zorganizovat také instrumentální činnosti, jak dokazuje společné setí a sklizení úrody. Dešťové tance Hopiů byly tedy vysvětlovány funkcí, kterou plnily v životě kmene. Touto funkcí bylo *posilování skupinové solidarity*.

Od tohoto výkladu je již jen krůček k domněnce, že veškeré sociální vztahy plní jisté funkce a že všechny společenské skupiny potřebují vyhovět určitým univerzálním funkčním požadavkům – i když se s nimi odlišné společnosti vyrovnávají různým způsobem (srov. Malinowski, 1944). Příklady takových „funkčních předpokladů“ mohou zahrnovat sexuální reprodukci, ekonomické samozásobitelství, sociální kontrolu, socializaci a vzdělávání nových generací, vypořádávání se s nemocí a smrtí i „skupinovou solidaritu“.

Na tomto místě bychom měli poznamenat, že funkcionalisté nevysvětlují existenci jevu nebo jednání jejich přímými příčinami, ale spíše nepřímými *účinky* ve vztahu k prostředí. Funkcionalismus se rozchází s tradiční logikou příčinného zdůvodnění, kdy příčina předchází následek. Funkcionalisté obracejí tuto posloupnost a přiřazují kauzální schopnost účinkům (viz dále Isajiw, 1968). Durkheim postihl tento rozdíl ve svém prohlášení, že „když se pokoušíme vysvětlit sociální jev, musíme odděleně hledat jeho příčinu a funkci, kterou plní“ (1895, s. 95). Funkcionalistický antropolog, který si klade otázku „Proč Hopiové přivolávají tancem déšť?“, nehledá odpověď ve faktorech, jež je bezprostředně přimějí tančit při určité příležitosti. Místo toho zvažuje účinky nebo důsledky tančení pro všechny ostatní prvky života Hopiů a poukazuje na to, že tyto účinky mají pozitivní funkci vzhledem k ostatním prvkům. Funkcionalista dochází k závěru, že kdyby dešťový tanec neměl pozitivní funkci,

nebyl by reprodukován. Tanec je tedy vysvětlován svou funkcí a svými účinky v prostředí rozmanitých prvků sociálního systému.

Problém funkcionalismu spočívá v tom, že vysvětlení jevů odkazem na jejich účinky v prostředí se může často zvrhnout ve vědecky nelegitimní *teleologii, kdy to, co je popisováno jako „funkce“ jevu, se mlčky pokládá za jeho „smysl“ nebo „cíl“. Funkce je implicitně popisována jako něco dobrého, případně označuje konečný stav, k němuž jev směřuje. Podobné *metafyzické problémy zamořovaly v 19. století velkou část myšlení o sociální evoluci. Nechvalně známé byly předpoklady autorů ovlivněných darwinistickým pojetím „přírodního výběru“ a „přežití nejzdatnějších“ aplikované na historii a společnost.

Z tohoto důvodu se britský antropolog Radcliffe-Brown snažil přísně rozlišovat mezi *,„diachronní“ a *,„synchronní“ analýzou, tedy mezi analýzou změn v systému a analýzou interakce mezi částmi systému v kterémkoli okamžiku. Podle Radcliffe-Browna je primárním úkolem antropologie (a sociologie) synchronní analýza. Antropologie a sociologie neměly vyslovovat diachronní předpoklady o pozitivním, prospěšném nebo progresivním vývoji funkčních systémů. Radcliffe-Brown psal, že „každý společenský systém, pokud má přežít, musí odpovídat určitým univerzálním podmínkám. Pokud dokážeme přiměřeně definovat jednu z těchto univerzálních podmínek, tedy takovou, jíž musí odpovídat všechny lidské společnosti, dospějeme k sociologickému zákonu ... O instituci lze tvrdit, že má svůj *obecný raison d'être* (sociologický původ) a svůj *specifický raison d'être* (historický původ). Úkolem sociologa nebo sociálního antropologa je objevit sociologický původ.“ (1952, s. 43) Sociologie a antropologie měly usilovat o nestrannou vědeckou analýzu opakujících se vlastností sociálních systémů. Neměly však spekulovat o významu historického vývoje sociálních systémů v čase.

Antropologové na počátku 20. století měli určité potíže s funkcionalistickými výklady. Funkcionalismus začalo sužovat rozdělení mezi „synchronní“ a „diachronní“ analýzou. Tímto i dalšími problémy se zabývali američtí teoretici sociologie, kteří vystoupili do popředí v padesátých letech 20. století, obzvláště Robert *Merton. Právě na jeho práci se nyní zaměříme.

Robert Merton: manifestní a latentní funkce

Komentátoři většinou poněkud nespravedlivě přisuzují Mertonovi druhořadé postavení za Talcottem Parsonsem. V následujícím výkladu se nejprve zaměříme na Mertonův průlomový článek z roku 1949 „Manifest and Latent

Functions“, který nejen přesně označil řadu obtížných témat antropologického funkcionalismu, ale také předjímá velkou část Parsonsových významných prací z padesátých let. Článek se objevil ve významném souboru Mertonových studií, který poprvé vyšel v roce 1949 pod názvem *The Social Theory and Social Structure*. Merton se zde pokoušel kodifikovat funkcionální analýzu. Tato práce vyšla ještě dvakrát – v roce 1957 a 1968 – s novými dodatky. V roce 1941 se Merton stal docentem na Kolumbijské univerzitě v New Yorku a setrval tam po celou svou kariéru.

Ve snaze vytvořit uspokojivý základ funkcionální analýzy navrhl rozlišovat mezi *manifestními* a *latentními* funkcemi. Manifestní funkce souvisejí s *vědomými záměry* aktérů, latentní zase s *objektivními důsledky* jejich jednání, které byly často *nezamýšlené*. Podle Mertona byla většina chyb stávajícího funkcionalismu důsledkem spojení dvou zmíněných kategorií. Stávající funkcionalismus zejména nedokázal rozeznat, že historický původ určitého prvku lze vysvětlit odkazem na vědomé záměry aktérů, zatímco výběr prvku a jeho reprodukci je nutno vysvětlit odkazem k latentním funkcím.

Mertonovou metodologickou strategií bylo oddělit vědeckou podstatu funkcionalismu od jeho historických počátků v antropologii. Bylo to nezbytné, pokud se funkcionalismus měl stát náležitým rámcem empirického výzkumu. Podle Mertona názoru měly funkcionalistické argumenty tendenci výzkum spíše potlačovat než podporovat. Určil tři problematické postuláty antropologického funkcionalismu: postulát *funkcionální jednoty* společnosti, postulát *univerzálního funkcionalismu* a postulát *nepostradatelnosti*. Postupně se podíváme na všechny.

Merton spojoval postulát funkcionální jednoty společnosti zejména s Radcliffe-Brownem. Citoval poznámku britského autora, že „funkcí konkrétní sociální zvyklosti je příspěvek, jímž se podílí na celkovém sociálním životě jako součást celkového sociálního systému“ (Radcliffe-Brown, 1935, s. 397). Podle Mertona mohou některé neliterární společnosti vykazovat vysokou míru integrace, ale není správné předpokládat, že to bude platit pro všechny společnosti. Kromě toho je možné, že co je funkční pro společnost jako celek, nemusí být funkční pro všechny jedince nebo pro některé skupiny uvnitř společnosti. A naopak co je funkční pro jedince či skupinu, nemusí být funkční pro širší společnost. Merton navrhoval, že kromě pojmu funkce je nezbytné předložit také pojem *dysfunkce*, kdy objektivní důsledky určitého prvku jsou pro některé jedince nebo skupiny negativní. Například funkcí nerovnosti může být motivace jedinců k co nejlepšímu výkonu při různých pracovních úkolech, ale vysoká míra nerovnosti může zavdat příčinu k odcizení některých jedinců a skupin.

Druhý postulát univerzálního funkcionalismu se vztahuje k poněkud starší antropologické debatě o „přežití“, tedy k praktikám, které v současnosti již

nemají žádnou roli, ale souvisejí s minulostí skupiny. Na základě této představy vytvářeli někteří antropologové vysoce spekulativní evoluční historie. Merton tvrdí, že za předpokladu existence jisté míry integrace může určitá praktika „přežít“, je-li funkční pro *některé* jedince nebo skupiny, obvykle pro ty, kteří jsou v sociálním systému *dominantní*. Tím nabývají na důležitosti *moc* a *donucení*. Merton píše: „... pro výzkum je mnohem užitečnější dočasný předpoklad, že přetrvávající kulturní formy vykazují *rovnováhu funkcionálních důsledků* buď pro společnost považovanou za jednotku, nebo pro dílčí skupiny, pokud mají tyto formy zůstat nedotčeny vlivem přímého donucení či nepřímého přesvědčování“ (1949b, s. 86).

Mertonův poslední postulát nepostradatelnosti byl zamýšlen jako kritika názoru Malinowského, že každý prvek plní životně důležitou funkci a představuje nepostradatelnou část v rámci funkčního celku. Merton poznamenává, že takový předpoklad zamlžuje, zda je nepostradatelná *funkce*, nebo konkrétní *prvek*, který funkci naplňuje. Merton tvrdí, že jakmile je toto jednou objasněno, je zřejmé, že je nutné rozlišovat mezi funkcionálními *předpoklady* – podmínkami funkčně nutnými pro společnost – a konkrétními sociálními formami, jež tyto předpoklady naplňují. Podle Mertonova názoru jsou předpoklady v naprosté většině nepostradatelné, kdežto konkrétní formy nebo prvky, jež tyto funkce naplňují, *nejsou* nepostradatelné. Vždy existují alternativní způsoby, jak naplnit konkrétní funkci. Merton tedy poukazuje na to, že „... stejně jako určitý prvek může mít několik funkcí, může být jedna funkce různě naplněna alternativními prvky“ (1949b, s. 87–88).

Cílem každého Mertonova upřesnění antropologického funkcionalismu je proměnit postuláty v *proměnné*, které se mohou stát předmětem empirického výzkumu. Vymezením dysfunkce a tvrzením, že praktiky mohou mít různé důsledky pro jedince a skupiny v závislosti na jejich postavení v sociální struktuře, Merton posunul *moc* a *konflikt* do ohníska zájmu výzkumu v rámci funkcionalistického paradigmatu. Je to v souladu s jeho dalšími představami o tom, jak by měla být utvořena sociologická teorie. Znovu opakoval, že teorie a výzkum patří k sobě a že je nutno pečlivě vybírat témata, která budou ležet ve *„středním dosahu“* mezi méně významnými pracovními hypotézami rutinního výzkumu a vše zahrnující *„velkou teorii“* (1949c).

V Mertonově eseji však narážíme na terminologický problém. Mertonův odkaz na „latentní funkce“ a „manifestní funkce“ byl nešťastný, protože Merton ve skutečnosti chtěl rozlišovat pouze mezi latentními funkcemi a manifestními *motiv*y. Díky této terminologii se kritici začali domnívat, že sociologický funkcionalismus opomíjel jednání, právě když bylo jednání vymezeno jako ústřední ohnísko zájmu americké sociologie. Mertonova navrhovaná kodifikace sociálního zkoumání ve smyslu analytického rozlišení mezi „subjektivním

motivem“ a „objektivní funkcí“ byla současně také řešením, které navrhoval Parsons. Další rozpracování kritiky antropologického funkcionalismu vedlo Mertona přímo do oblasti, kde se již pohyboval Parsons uvažující o vztazích mezi aktérovými záměry a objektivními důsledky jeho jednání. Právě toto zavedlo funkcionalismus směrem k všeobjímající „velké“ nebo *„sjednocené“* teorii a odvedlo jej od teorií „středního dosahu“. Směr americké sociologie, který byl označen jako funkcionalismus, se tedy nevyvíjel způsobem, jaký navrhoval Merton. Místo toho se vyvinul jako jeden všeobjímající teoretický systém, jak jej vymezil Talcott *Parsons*. Nyní se zaměříme na Parsonsovu obecnou teorii.

Talcott Parsons: funkcionalismus jako sjednocená obecná teorie

V roce 1927 nastoupil Parsons na Harvardovu univerzitu a setrval tam po celý zbytek své profesní dráhy až do své smrti v roce 1979. Ve vývoji jeho práce se běžně rozlišují tři fáze: raná, střední a pozdní. V rané fázi, která začíná ve třicátých letech, se Parsons snažil vypracovat přesnou teorii povahy a struktury sociálního jednání. Ve střední fázi ve čtyřicátých a padesátých letech se zajímal o strukturu a funkci sociálních systémů. V pozdní fázi se věnoval vymezení procesů strukturální diferenciaci a typologii různých fází sociálního vývoje. Základní předpoklady jeho přístupu však zůstávaly po celou dobu nezměněny.

Téměř od začátku měl Parsons v úmyslu vypracovat schéma obecných kategorií, které by tvořily nezbytný základ sociálněvědního zkoumání. Určení těchto kategorií bylo cílem jeho první zásadní práce, *The Structure of Social Action* (1937). Tato práce formulovala evropskou sociální teorii pro další generace severoamerických sociologů. Parsons v ní popsal, jak klasická generace evropských sociálních teoretiků působících v letech 1890–1920 přivodila rozhodující rozchod s minulostí. Nejvíce se zabýval Weberem a Durkheimem, ale psal také o anglickém ekonomovi Alfredu *Marshallovi* a italském teoretikovi Vilfredu *Paretovi*. Nepovažoval za nutné zabývat se Marxem, protože jeho názory podstatně lépe vyjádřil Weber. Parsons tvrdil, že zatímco žádný ze zmíněných teoretiků nerozpracoval všechny prvky odpovídajícího všeobecného schématu, jejich shrnutí poskytlo první náznak funkcionalistické syntézy sociologické teorie, kterou Parsons představil jako základ profesionální sociologie. Parsons toto schéma rozvíjel a rozpracovával ve všech svých dalších

spisech. Řečeno slovy předmluvy k jeho pojednání *The Social System* (1951), byl „nevyléčitelným teoretikem“.

Ještě než se začneme zabývat Parsonsovými pozdějšími a propracovanějšími výklady sociálních struktur, funkcí a systémů, zaměříme se na jeho analýzu jednání v práci *The Structure of Social Action*.

Parsonsova „voluntaristická teorie jednání“

Parsons tvrdí, že jakékoli obecné teoretické schéma musí vyjadřovat rozmanité vlivy na sociální chování a za svůj záchytný bod musí považovat lidské jednání. V evropské sociologii Parsons nejprve zaznamenal tradici *pozitivismu, který vysvětloval chování z hlediska jistých domněle „objektivních“ vlivů, jež na chování působily. Současně zaznamenal opačnou tradici *idealismu, který zdůrazňoval subjektivní aspekty a jehož představitelem byl Weber a německé historické myšlení. Tyto dvě tradice se podle Parsonsova názoru rozvíjely ve vzájemném rozporu. Tvrdil, že by nestačilo „... pouze říci, že pozitivistické i idealistické názory měly určité ospravedlnění a existují jisté oblasti, kde by každý z obou směrů měl být uznán. Je nutné překročit hranice takového eklekticismu a pokusit se alespoň načrtnout jejich specifické vzájemné vztahy.“ (1937, s. 486) Bylo nutné vytvořit „most mezi zřejmě nesmiřitelnými rozdíly obou tradic a svým způsobem „využít toho nejlepšího z obou světů““ (1937, s. 486).

Jako první krok při výkladu, jak lze spojit objektivní a subjektivní prvky do jednoho schématu, vytvořil Parsons „voluntaristickou teorii jednání“, která klade důraz na „referenční rámec jednání“. V tomto teoretickém rámci se soustředil na to, co nazývá *jednotka jednání* a její složky. Jednotka jednání se nevztahovala k žádnému konkrétně existujícímu jevu nebo k empirické činnosti kterékoli konkrétní osoby. Parsons chtěl spíše procesem logické abstrakce určit nejzákladnější prvky širšího schématu. Jakýkoli projev jednání lze pojmenovat a uchopit teprve tehdy, až je plně vypracováno širší schéma. Jeho kategorie se nevztahovaly přímo ke konkrétním entitám, přestože schéma musí být přímo empiricky využitelné. Jednotky jednání nejsou podle Parsonse konkrétními empirickými složkami teorie, jimiž jsou v metodologicko-individualistickém přístupu.

Parsons definuje jednání jako záměrné chování orientované na uskutečnění cíle. Jednání je závislé na okolnostech, které musí aktéři při sledování *cílů* vzít v úvahu a musí je využít. Má-li být jednání úspěšné, musí se aktéři přizpůsobit *podmínkám* a počítat s nimi. Cíle a podmínky (včetně *prostředků*) jsou analyticky odlišnými kategoriemi. Kromě toho je součástí jednání úsilí nebo snaha změnit okolnosti v souladu s *normami*, které určují cíle a výběr

prostředků vedoucích k jejich uskutečnění. Má-li být jednání racionální, musí být přiměřené *znalostem* potřebným pro uskutečnění cílů. Parsons tedy hovoří o „vnitřní racionalitě vztahu mezi *prostředky a cíli“ a o nezbytné úloze „platných znalostí, které jsou vodítkem v jednání“ (1937, s. 600).

Sociální systémy a „problém řádu“

Parsons tvrdí, že pojem jednotky jednání „slouží pouze k uspořádání dat do určitého řádu a nepodrobuje je analýze nutné k jejich vysvětlení“ (1937, s. 48). „Vysvětlení“ vyžaduje další krok v analýze, který vede od jednotky jednání k jejímu postavení v *systémech* jednání. Součástí tohoto kroku je „zevšeobecnění pojmového schématu s cílem ukázat funkcionální vztahy mezi popisně uspořádanými fakty“ (1937, s. 49). Z Mertonova hlediska to představuje posun od úvah o manifestních funkcích k úvahám o *latentních funkcích*.

Další zevšeobecnění schématu je spojeno s tím, co Parsons považuje za *emergentní vlastnosti* systémů jednání. Tyto vlastnosti vznikají ve vzájemné spolupráci činností a nelze je zjednodušit do podoby jednotek jednání. Parsons zde hájí klíčové metodologické stanovisko, které naznačuje jeho jednoznačný příklon k metodologickému *holismu spíše než k metodologickému individualismu. Píše, že „systémy jednání mají vlastnosti, které se projeví pouze na jisté úrovni složitosti ve vzájemném vztahu jednotek jednání. Tyto vlastnosti nelze určit u žádné jednotlivé jednotky jednání uvažované odděleně od jejího vztahu k ostatním jednotkám téhož systému. Nelze je odvodit procesem přímého zevšeobecnění vlastností jednotky jednání.“ (1937, s. 739) Pojem emergentních vlastností slouží k určení „prvků struktury zevšeobecněného systému jednání“ (1937, s. 718); tyto prvky struktury mají být podrobeny další analýze z hlediska jejich funkcionálních vztahů, tedy z hlediska logických vztahů vytvořených v teoretickém systému. Z toho vychází Parsonsova analogie s organismem: „Organický celek je takový celek, v němž vztahy určují vlastnosti jeho částí. Vlastnosti celku nejsou pouhou výslednicí vlastností jednotlivých částí.“ (1937, s. 32) Z toho je patrné, že ve svém raném období byl Parsons zaujat myšlenkou systémů jednání, což platí i o jeho pozdějších spisech, v nichž stále častěji užívá slovo „systém“.

Představa emergentních vlastností systémů sociálního jednání je základem toho, o čem Parsons mluví jako o „problému řádu“. Zde odkazuje na myšlenky anglického politického filozofa 17. století Thomase *Hobbese, autora spisu *Leviathan* (1651), napsaného v kontextu anglické občanské války v čtyřicátých až padesátých letech 17. století. Hobbes hledal odpověď na otázku, jak je

možné, že společnost egoistických jedinců neskončí ve stavu „boje všech proti všem“ – tento stav popisoval také jako „přirozený stav“. Na tuto otázku odpovídá Hobbes postulováním externí autority – vladaře –, jíž společnost dobrovolně odevzdá pravomoc vymáhat dohodu. Pro Parsonse byla tato odpověď příliš pochmurná a příliš soustředěná na donucovací sílu. Hobbesova mechanistická představa lidského zvířete opomíjela normativní regulaci sociálních vztahů prostřednictvím aspektů kulturní komunikace. Parsons neměl v úmyslu zanedbat moc a dopustit se tak opačné chyby. Připustil, že sociální vztahy se někdy skutečně zvrhnou do boje všech proti všem. Stejně jako anglická občanská válka zapůsobila na Hobbese, byl Parsons znepokojen nástupem fašismu v Evropě a jeho strašnými důsledky (1942a, 1942b). Ve svém přístupu k podobným případům nefunkčního řádu chtěl nejprve stanovit několik základních sociologických principů v rámci všeobecné teorie, která by mohla přiměřeně vysvětlovat každodenní běžné jevy sociálního řádu prostřednictvím toho, co Parsons nazýval „normativní integrací“, ale co je běžněji známo jako „občanské“, „normální“ a „přijatelné“ sociální chování.

Parsons řešil tento problém tím, že poukázal na různé mechanismy, které jsou schopné zajistit koordinované jednání. Jednání nastává v systémech a tyto systémy mají uspořádaný charakter. Jsou to dva aspekty řádu, jak je určil Parsons. Lze je označit jako *osobní řád* a *mezilidský řád*. Osobní řád zahrnuje poznání, že jakýkoli daný čin je pro aktéra jedním z mnoha jiných možných činů s řadou různých důsledků a požadavků na jejich uskutečnění. Mezilidský řád zahrnuje poznání, že činy se objevují v kontextu, jehož součástí je „pluralita aktérů“ (Parsons, 1937, s. 51).

Jsou-li vzhledem k cílům omezené prostředky, každý jednotlivý aktér bude usilovat o maximalizaci výsledků co nejefektivnějším výběrem prostředků a stanovením osobní hierarchie preferencí. Cíle aktérů jsou určeny jejich preferencemi a hodnotami, ale úvahy aktérů o prostředcích vedoucích k cíli jsou určeny také tím, co Parsons nazývá „normativní standard“, jmenovitě „norma účinnosti“. S ohledem na to je jednou z nejvýznamnějších emergentních vlastností osobního řádu „ekonomická racionalita“ (1937, s. 288 a dále). Parsons podotýká, že „ekonomická racionalita je tedy emergentní vlastností jednání, kterou lze pozorovat jen tehdy, pokud pluralitu jednotek jednání považujeme za základ integrovaného systému“ (1947, s. 40).

Jakmile se Parsons soustředí na systémy sociálního jednání zahrnující mnoho aktérů, vyvstanou zásadní otázky sociální teorie, a sice otázky mezilidského řádu. Právě zde se Parsons setkává s hobbesovským problémem sociálního řádu. Mezilidský řád se zabývá koordinací systémů jednání, přičemž tyto systémy obsahují činnost mnoha aktérů. Činy daného aktéra vytvářejí podmínky a prostředky pro další aktéry v systému. Stejně jako existuje vzá-

jemná závislost činů v řetězci prostředky-cíle v systému osobního řádu aktéra, existuje také vzájemná závislost činů, prostředků a cílů v rámci interakcí mnoha aktérů.

Moc, hodnoty a normy

Ve všech svých spisech zdůrazňuje Parsons roli obecné kultury jako zdroje standardů určujících interakce i jako základu jednání jedince. Současně má ale daleko k tvrzení, že stabilita systémů jednání závisí *pouze* na fungování obecných hodnotových prvků, jak si zvykli tvrdit mnozí jeho kritici – zejména „teoretici konfliktu“. Jeho představa normativního řádu je mnohem subtilnější, než se často připouští, a Parsons ji s velkou pravděpodobností zamýšlel přičlenit k úvahám o moci. V této souvislosti lze uvést několik úvah.

První úvaha se týká Parsonsova zvažování významu donucení (síly) ve vztahu k ekonomické racionalitě a obecným hodnotám. Píše, že kde je v sázce chování konkrétních aktérů, „donucení je potenciálním prostředkem vedoucím ke kýženému ovládnutí, jež není součástí ekonomického konceptu jako takového. Má také podobný dvojí aspekt – uplatnění donucovací moci jako prostředku a nabytí této moci jako okamžitý cíl.“ (1937, s. 239–240) Jinými slovy řečeno, donucovací moc neurčuje sociální systém v tom smyslu, že je základem, na němž systém stojí. Donucovací moc je spíše vztahem *uvnitř* systému. Parsons tedy píše, že donucení „nemůže být vlastností *celého* systému, který zahrnuje množství jedinců, ale vztahuje se pouze k některým jedincům nebo skupinám v rámci systému *ve vztahu* k ostatním. Donucení je uplatnění moci vůči ostatním“ (1937, s. 740). Parsons zde chce prokázat, že donucovací aspekty moci nedefinují její podstatné vlastnosti. Moc není pouze něčím, co má jeden člověk na úkor jiného, vzniká také v rámci sociálních vztahů jako vzájemný prospěch nebo „doplňující vlastnost“, jak to Parsons označuje.

Poslední emergentní vlastnost celkového systému jednání se tedy vztahuje k požadavku, že „pokud má existovat stabilní systém jednání zahrnující pluralitu jedinců, musí existovat normativní regulace aspektu moci jedinců v rámci systému; v tomto smyslu tedy musí existovat distribuční řád“ (1937, s. 740). Jinými slovy řečeno, distribuce zdrojů v rámci systému a tedy i jednání, jimiž jsou tyto zdroje produkovány a reprodukovány, musí být řízena jistými legitimizujícími principy nebo *normami*.

Skutečnost, že většina lidí po většinu času nevyvádí nepřístojnosti, nevráždí a neznásilňuje na ulicích, nelze jednoduše přičítat pouze faktu, že kdyby to dělali, byli by potrestáni představiteli systému státních zákonů. Jedinci si zvnitřňují hrozbu fyzického trestu za skutky, které by neměli páchat. Trestní

sankce odvrátí jedince od takových skutků, ještě než o nich vůbec začnou uvažovat. Jedinci však nejednají zapovězeným způsobem jen kvůli sublimovanému strachu z důsledků. Místo toho si spíše osvojí cit pro vnitřní normativní nelegitimitu takového jednání, který vychází z přesvědčení, že takové věci jsou z hlediska morálky „špatné“, „zlé“, „neslušné“ či „nechutné“. Tímto způsobem Parsons – podobnou cestou jako Durkheim – dospívá k sociologickému pochopení našich představ o morálce a civilizaci. To, co obyčejní lidé označují za „morální“, „slušné“ či „zákonné“ chování, lze sociologicky vysvětlit odkazem na proces socializace, který zahrnuje sloučení prvků *donucení* na straně jedné a prvků *pochopení běžných hodnot* na straně druhé.

Jakmile Parsons formuloval tuto teorii – zejména v práci *The Social Systems* (1951) a později –, začal rozpracovávat další rozdíly mezi různými *úrovněmi analýzy*. Rozlišoval úroveň *osobnosti*, úroveň *sociálního systému* a úroveň *kultury* (později připojil čtvrtou úroveň „biologického organismu“). Zmíněné úrovně jsou v souladu s analytickými rozdíly, které použil ve svém dřívějším vyjádření referenčního rámce jednání.

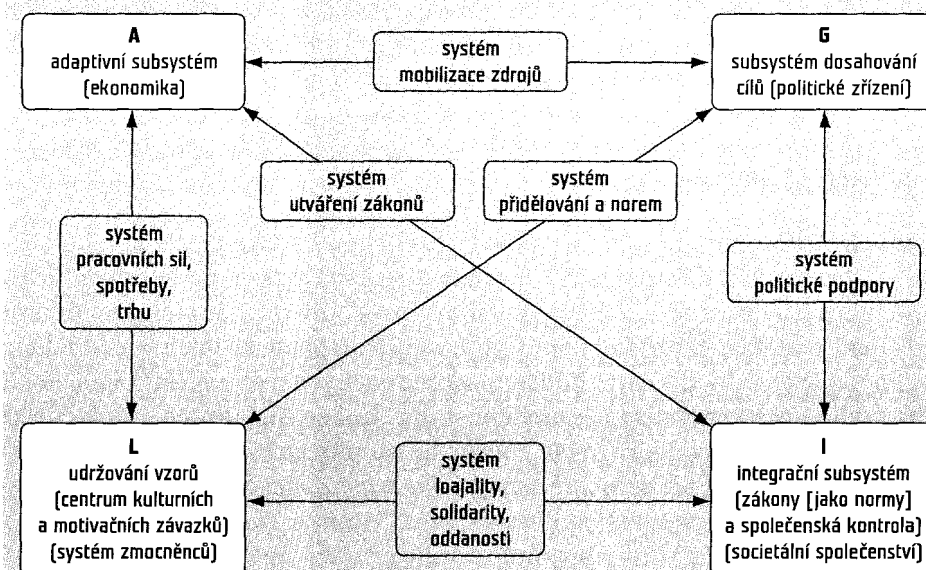
- Úroveň *osobnosti* odpovídá jednotlivému aktéru, který je v této souvislosti považován za systém. Kromě vědomé motivace obsahuje i nevědomou motivaci neboli to, co Parsons označuje jako „dispozice potřeb“. Je to důležité pro pochopení, jak působí *sankce*. Aktéři nereagují jen na pozitivní odměny, jak se domnívají ekonomové, ale jednají také na základě internalizovaných pocitů viny, úzkosti a touhy po přijetí.
- Úroveň *kultury* se vztahuje k symbolům a významům, které aktéři používají ve svých osobních projektech a ve svém překonávání sociálních omezení. Kulturní systém se vyznačuje třemi základními vlastnostmi: „Za prvé, kultura se *přenáší*, vytváří dědictví čili sociální tradici; za druhé, kultura je *naučená*, není projevem lidského genetického ustrojení a za třetí je *sdílená*. Kultura je na jedné straně produktem a na druhé straně také určujícím prvkem systému lidské sociální interakce.“ (1951, s. 15)
- Úroveň *sociálního systému* odpovídá úrovni interakce mezi množstvím aktérů. Parsons se na ni soustředil s ohledem na „problém řádu“ ve své práci *The Structure of Social Action*. Sociální systém je soubor postavení a rolí organizovaný normovaným očekáváním a udržovaný pomocí sankcí.

Parsons předpokládá, že každá ze tří úrovní vytváří svébytný systém a charakteristika tohoto systému je logickou koherencí vztahů mezi jeho částmi. Každý systém současně funguje ve vztahu k jiným systémům a vzájemně se s nimi „prolíná“. Toto vzájemné prolínání nebo závislost *rovněž* vytváří systém. Parsons jej už dříve označil za „celkový systém jednání“. Podle Parsonse má celkový sociální systém čtyři základní funkcionální předpoklady, které jsou

OBRÁZEK 4.1

Formát systému sociální směny

Zdroj: Parsons, 1977c, s. 366.

nezbytné pro jeho vznik a působení. Popisuje je pomocí čtyřdílného schématu, který označuje zkratkou AGIL:

- Prvním předpokladem je *adaptace* (A). Je to vztah systému k vnějšímu prostředí a využívání zdrojů při sledování vlastních cílů.
- Druhým předpokladem je *dosažení cíle* (*goal attainment*) (G). Je to směřování systémů ke kolektivním cílům.
- Třetím předpokladem je *integrace* (I). Je to udržování koordinovaných vztahů mezi částmi systému.
- Čtvrtým předpokladem je udržování vzorů neboli *latence* (L). Je to symbolický řád společnosti v podobě zevšeobecnělé soustavy vzájemně se posilujících významů a typizací.

Parsons netvrdí, že skutečné a empiricky existující sociální systémy projevují integraci a vzájemnou závislost způsobem popsáním v analytické teorii. Funkcionální imperativy pouze odhalují obecné tendence vytvářené konkrétními systémy, zejména tendence směřující k integraci a vzájemné závislosti – i když se tyto tendence ve skutečných empirických systémech nikdy plně

neuskuteční. Funkcionální imperativy slouží jako osy tabulek o čtyřech polích, které se hojně vyskytují v Parsonových pozdějších spisech. Obrázek 4.1, převzatý z pozdního textu nazvaného *Social Systems and the Evolution of Action Theory* (1977a), znázorňuje jeho představu o rozdělení sociálních systémů definovaných podle priorit přiřazených příslušným funkcionálním předpokladům v organizaci sociálního systému.

Strukturální diferenciaci

Posledním klíčovým prvkem Parsonsovy funkcionalistické teorie je jeho koncepce „strukturální diferenciaci“, která je obsažena ve schématu funkcí AGIL. V této koncepci jsou společnosti klasifikovány podle rozsahu institucionální specializace funkcí; například podle míry, v níž jsou politické instituce odděleny od ekonomických, podle míry oddělení ekonomických institucí od domácností nebo podle míry specializace domácností na funkce socializace. Společnosti lze charakterizovat podle různých způsobů a stupňů strukturální diferenciaci.

Ve svých knihách *Společnosti: Vývojové a srovnávací hodnocení* (Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives, 1966) a *The System of Modern Societies* (1971a) Parsons objasňuje vznik a vývoj moderních společností. Společnosti jsou pojímány z hlediska vývojových fází odvozených od použití paradigmatu čtyř funkcí. S tím je však spojen jeden problém: Předpokládalo se, že schéma funkčních imperativů platí ve všech společnostech v *synchrónním rozměru*. Z toho mělo vyplynout, že společnosti s menší mírou specializace nejsou o nic méně „postačující“ než společnosti s vyšší mírou specializace. „Vnitřní požadavek“ vyšší strukturální diferenciaci by se zrodil pouze za předpokladu existence překlenovacího cíle dosáhnout účinnější výkonnosti. To by s sebou neslo některé problematické *teleologické důsledky. Představa o nadřazenosti vyšších vývojových fází nad nižšími vedla k domněnce, že lépe přizpůsobené formy vycházejí z nedostatků „nižších“ forem. Způsob, jímž se kolem čtyř funkcí s jejich charakteristickými subsystémy rozvíjí strukturální diferenciaci, připomíná celkový „cíl“ procesu. Podle tohoto schématu je modernita – nebo konkrétněji severoamerická modernita, kterou Parsons (1966) považoval za novou, „vůdčí“ společnost modernity – představována jako vrcholná fáze společenského vývoje. V tomto ohledu lze parsonsovský model modernizace kritizovat jako „západocentrický“, jak je uvedeno v 1. a 13. kapitole.

Obecně lze říci, že mnozí sociologové byli poněkud v rozpacích nad zdánlivě nekonečným rozvíjením konceptuálních úvah, které tvoří velkou část Parsonsových spisů. Na rozdíl od Webera, jehož úvahy o sociologických pojmech

se odvíjely od historického soustředění na konkrétní empirické problémy, se Parsons o empirické otázky zajímal méně. Neznamená to však, že by se o empirické záležitosti nezajímal vůbec. Často tvrdil, že konečným cílem jeho teoretického programu je usnadnění praktického sociologického výzkumu. Napsal také řadu důležitých empiricky orientovaných článků z oboru sociologie povolání, sociologie deviance, mládeže, lékařství a rodiny a o *sociální stratifikaci. Jeho analýzou rodiny se zabýváme v 10. rámečku.

Při studiu Parsonsových úvah o empirických problémech – a některé jsou nepochybně silné – však nakonec vždy převládne dojem, že argumentace je založena spíše na teorii než na empirických zjištěních nebo údajích. Parsons neopatroval prostředky ke sjednocení teorie a výzkumu, jak měl v úmyslu, ale místo toho mezi ně vrátil klín.

V šedesátých letech 20. století začali američtí sociologové zaujímat kladný postoj k názorům C. Wrighta *Millse (1959), jednoho z nejotevřenějších Parsonsových kritiků. Stále častěji prohlašovali, že Parsonsova „velká teorie“ je vyprahlá a bezúčelná a že císař teorie je vlastně nahý. Prezentace severoamerické modernity jako vrcholné fáze společenského vývoje rovněž představovala extrémní formu funkcionalistické teleologie a odhalovala ideologické předsudky, jež byly nedílnou součástí schématu, který Parsons nechtěl uvádět jako zaujatý ani ideologický, ale prostě a nevinně jako „nepostradatelný logický rámec“ (1937, s. 733). Ve zbývajících částech této kapitoly se budeme zabývat zásadní kritikou funkcionalismu a některými dalšími kritickými příspěvky k funkcionalismu, které se objevily v angloamerické sociologii od šedesátých do osmdesátých let 20. století.

RÁMEČEK 10

Talcott Parsons o nukleární rodině: funkcionalistický přístup

Parsons ve svém vysvětlení strukturální *diferenciaci předpokládá, že s rostoucí komplexitou společnosti vznikají v souvislosti s konkrétními funkcemi stále specializovanější instituce. Dokládá to na příkladu měnících se forem příbuzenství v moderní industriální společnosti. Příbuzenství dříve plnilo řadu různých funkcí – podílelo se například na regulaci sexuální činnosti, na socializaci dětí, naplňování základních potřeb obživy i na organizaci politické autority –, kdežto později se tyto funkce rozptýlily do různých institucí. S rozvojem industrializace byly ekonomické potřeby naplňovány prostřednictvím placeného zaměstnání, které se odehrávalo mimo domácnost. Autoritu zprostředkovávaly politické instituce a funkcionáři byli voleni nebo jmenováni za zásluhy. Zdá se, že funkce rodiny se zúžily na regulaci sexuality a socializaci dětí. Od 19. století se v západní společnosti měnila

forma rodiny a stále více se soustředila na nukleární rodinu – tvořenou otcem, matkou a dětmi – s menšími závazky vůči širší rodině (Parsons, 1949b, 1949c, 1956, 1977a).

Když Parsons ve čtyřicátých letech 20. století poprvé upřel pozornost na rodinu, panovala v americké společnosti v souvislosti s rodinou jistá morální panika. Komentátoři se chopili vzrůstající rozvodovosti a klesající porodnosti a začali tvrdit, že rodina se ocitla v krizi – tu částečně odvozovali také ze ztráty jejích funkcí. Parsons možná nepřekvapivě usoudil, že problémy souvisejí pouze s *přechodem* a nejsou zásadní. Rodina plnila méně funkcí, ale nebyly méně důležité. Počet rozvodů sice rostl, ale stabilizoval se; počet druhých a dalších sňatků zůstával vysoký a svědčil o tom, že manželství stále hraje významnou roli v životě lidí.

Parsons rozvíjel debatu kolem nukleární rodiny a snažil se dokázat, jak vnitřní struktura rodiny odráží její omezené funkce. Určil, že se mužské a ženské role soustředí na instrumentální a expresivní aspekty života rodiny. Mužská role se soustředila na externí vazby rodiny ke světu zaměstnání a placené práce, zatímco ženská role byla více spojená s výchovou dětí. Přestože domácí práce byly instrumentálním úkolem, jejich podřadný charakter byl zmírněn citovým významem, jímž byly obdařeny.

Podle Parsonse rodina produkovala lidskou osobnost v procesu socializace dětí. Proto bylo důležité, že rodina zůstávala prostředím, na něž se dítě mohlo plně spolehnout a do něhož mohlo investovat všechny své emoční zdroje. Bylo také důležité, aby rodina nebyla příliš izolovaná. Rodina byla „diferencovaným subsystémem společnosti, nikoli „malou společností nebo něčím, co by se jí blížce podobalo“ [1956, s. 19]. Členové rodiny potřebovali jiné role vně rodiny. Nejdůležitější z nich byla podle Parsonse otcova pracovní role.

Kromě socializace dětí plnila rodina také sekundární funkci stabilizace dospělých osob. Manželský pár byl ve srovnání s širšími příbuzenskými vztahy soustředěnější. Ve všech případech byly děti pro rodiče důležité, protože umožňovaly prvek přijatelné „regrese“, v níž rodiče mohli projevit „dětinské“ prvky své osobnosti. V tomto ohledu Parsons přijal některé postřehy psychoanalýzy a snažil se je začlenit do své teorie.

Parsonsova analýza rodiny byla brzy podrobena kritice feministické sociologie pro své nevhodné teoretizování o postavení žen v rodině. Touto důležitou kritikou se budeme zabývat na jiném místě této kapitoly, ve 12. rámečku.

Kritika funkcionalismu: námítky a alternativy

Parsonsova teorie je rafinovaná a složitá, ale rozhodně není bez problémů. V některých případech byla kritika jeho práce založena na prostém nedorozumění, ale v jiných případech poukázali kritici na opravdové nedostatky.

Nesmíme zapomínat na to, že Parsonsovi kritici nezastávali jednotné pozice. Často přecházeli mezi různými a navzájem neslučitelnými kritikami podle toho, jak se vyvíjely jejich vlastní názory. Podíváme se nyní na čtyři hlavní okruhy kritiky, jež se objevily od konce šedesátých let 20. století. Jsou to (1) teorie konfliktu, (2) marxistická kritika, (3) přístup racionálního aktéra a racionální volby a nakonec (4) „neofunkcionalistické“ přístupy. Ve 12. rámečku se také zabýváme některými feministickými reakcemi na Parsonsovu analýzu rodiny. Začneme s teorií konfliktu.

Teorie konfliktu

Pro Wrighta *Millse (1956), Jamese *Lockwooda (1956), Ralfa *Dahrendorfa (1958), Johna *Rexe (1961) a Randalla Collinse (1975) byl problém Parsonsovy teorie jednoznačný: byla příliš jednostranná. Parsons ve svých úvahách o systémech přikládal příliš velký význam vzájemné závislosti a integraci a zanedbával nezávislost a rozpory. Kládl také větší důraz na hodnoty a normy než na moc. „Teoretici konfliktu“, jak začali být označováni, čerpali inspiraci u Marxe a Webera, jimž skutečně Parsons nevěnoval patřičnou pozornost ve svém spisu *The Structure of Social Action* – platí to zejména o Marxovi. Je pravda, že Parsons vyloučil Marxe ze zakládající sociologické generace z období 1890–1920 nejen z chronologických důvodů. Byl přesvědčen, že Marxovy spisy byly příliš těsně spjaty s prvky kapitalismu, které už byly překonány, a že myšlenky německého myslitele byly příliš ovlivněny ideologickými formacemi raného kapitalismu, než aby byly relevantní pro polovinu 20. století (Parsons, 1949d). Teoretici konfliktu se v tomto ohledu v podstatě shodli s Parsonsovým odsouzením Marxe a s příklonem k Weberovi. Dahrendorf, Rex a Wright Mills jistě čerpali více od Webera než od Marxe. Cítili však, že Weber vděčil Marxovi za více, než byl Parsons ochoten připustit, a že Parsonsovův pokus o syntézu Durkheima a Webera znamenal, že se vytratily ty aspekty Weberovy práce, které byly více orientované na konflikt. Parsonsově interpretaci klasiků dominoval Durkheimův přístup s jeho důrazem na řád a společenskou *solidaritu.

Ve svém eseji „Out of Utopia“ (1958) Dahrendorf nesouhlasil s Mertonovým předpokládaným soudem, že problémem Parsonsovy teorie byla přílišná obecnost. Problém tkvěl spíše v tom, že Parsons nedostatečně vyjádřil hodnoty, z nichž vycházel. Model „konsenzu“ se svým důrazem na synchronní analýzu a na proces směřující k integraci byl pro Dahrendorfa součástí odvěké konzervativní tradice sociálního myšlení, která sahala až k *Platonovi. Tento model byl utopický v tom smyslu, že vycházel z představy společnosti, v níž